

Flere end Askov

– højskoler i Ribe amt

Af Verner Bruhn

Det er i sidste halvdel af 1860'erne at Danmark for alvor bliver et højskoleland. Før 1864 var der oprettet 15 »bondeskoler«, men derefter gik det stærkt. I 1864-65 grundlægges otte højskoler, 1866 til 1868 oprettes ikke færre end 42, og 1869 til 72 yderligere 11.¹ Med disse 61 nyoprettelser var den store grundlæggelsestid omme, selv om der naturligvis blev oprettet skoler århundredet ud. En del af disse skoler eksisterer endnu, men de fleste, langt de fleste er forsvundet igen, nedlagt efter kortere eller længere levetid fordi elevtilgangen var for ringe. Årsagen til det svigtende elevtal kan være mange. Måske var befolkningsgrundlaget for spinkelt, måske var lærerne ikke gode nok, måske lå skolen uheldigt i trafikal henseende. Et andet spørgsmål kan dog også have interesse: havde disse nedlagte skoler en betydning for det lokalområde de lå i, også ud over den tid skolerne var i funktion?

Der skal i det følgende gøres et spagfærdigt forsøg på at belyse disse spørgsmål for Ribe amts vedkommende. De fleste vil umiddelbart tænke på Askov når Ribe amt nævnes. Det er ikke så mærkeligt for Askov er så kendt, men der har været flere end Askov. Det er nogle af disse nedlagte og »glemte« skoler der skal fremdrages, medens Askov ikke vil blive behandlet. Dens historie er velbeskrevet andre steder.²

Askov begyndte sin virksomhed i de nye omgivelser den 3. november 1865 med indvielsestale af »den sølverhvide etatsråd« og foredrag af skolens lærere.³ Men trods den festlige åbning vidste både lærere og vennekreds at der var problemer nok at slås med. I sognet var der ikke større begejstring for skolen og Askov var da også den direkte anledning til to højskolegrundlæggelser, begge at betragte som modtræk til Askov – og begge i usædvanlig grad mislykkede.

Søgaard højskole

Kun ca. 14 km fra Askov lige uden for Vamdrup indrettedes samme år en højskole på en gård der senere fik navnet Højskolegården. Søgaard var en såkaldt »godsejerskole«, oprettet af store jordejere med tilknytning til Oktoberforeningen⁴ – den såkaldte alliance mellem de store og de små bønder. Drivkraften i oprettelsen af højskoler var lensbaron G. F. O. Zytphen-Adeler, og han deltog også personligt i agitationen for at oprette en højskole nær (Kongeå)grænsen som kunne være en støtte for de danske i Sønderjylland. Han indbød til »oprettelse af en højere landboskole« ved Danmarks sydgrænse og han mødte tilstrækkelig velvilje til at skolen blev oprettet.⁵ Det var afgørende for Zytphen-Adeler at skolen ikke var grundtvigsk, og den nye skoles formål blev »at bibringe landbostandens confirmerede ungdom en videregående undervisning i de almindelige skolefag samt sådan kundskab i naturvidenskaberne og landøkonomien m.m. som kan komme dem til nytte i deres fremtidige

stillinger som agerbrugere«. ⁶ Der er i øvrigt den finesse ved Søgaard at Ludvig Schrøder og Flor i deres søgen efter et sted at tage hen efter Rødding overvejede Søgaard, også evt. i samarbejde med godsejerne. ⁷ Nu blev det i stedet to skoler med forskellig målsætning. Nogen konflikt mellem dem kom det dog ikke til – eleverne fra de to skoler besøgte endda hinanden et par gange de første år. ⁸ Søgaard blev ledet af forstander D. H. Ross fra åbningen i 1865 til 1876. Hans efterfølger blev H. A. Brammer, og begge havde de været lærere i Sønderjylland og var blevet forvist af de preussiske myndigheder. Skolen havde mellem 20 og 30 elever i gode år, i dårlige kun omkring en halv snes. Den klarede sig igennem 70erne men i 1884 ophørte skolens virksomhed. De godsejere der havde været med til at støtte den havde forlængst indset, at det ikke blev Søgaard der blev »danskhedens skole nær grænsen« som tanken var. Ministeriets tilsynsførende med højskoler, dr. M. Steenstrup, skrev om Søgaard at »skolen havde en vis betydning for dansksindede«, men noterede også at skolen i 1880 kun havde to elever fra Sønderjylland. Forstander Brammer ville gerne overfor Steenstrup fastholde Søgaards betydning og skrev til ham: »Det gjælder kun om at komme over de første par år, siden skal det med Guds bistand nok gå.« ⁹ I øvrigt skriver Steenstrup ved fordelingen af statsstøtte 1879/80 om Brammer at »forstanderen besidder iver og dygtighed«. ¹⁰

Det var ikke kun godsejerkredsens støtte skolen manglede, der var heller ikke nogen lokal opbakning bag. Roar Skovmand citerer i sin disputats om højskolerne et brev fra N. J. Termansen, hvor denne om Søgaard skriver at den »lige så godt kunne have været anlagt ved Skagen«, og at den ikke har spor betydning for egnens beboere. ¹¹ Steenstrup nøjes med at notere at »de offentlige foredrag havde nok ikke været aldeles regelmæssigt afholdte«. ¹²

Brammer forsøgte uden held at afhænde skolen, bl.a. til J. H. Fogt der senere blev forstander på Try en menneskealder. I 1884 gav Brammer op og rejste til Amager hvor han var lærer i Tårnby, foruden at han oprettede og ledede Amager højskole. ¹³ Søgaard fik et par år endnu, ikke som egentlig højskole, men som skole for lærerinder. Elise Lindberg, en datter af Jacob Chr. Lindberg, havde nogle år en skole i Sønderjylland for unge piger som ville være lærerinder. Hun blev udvist i 1884 og overtog så Søgaard som hun drev til 1888. Derefter var Søgaards historie som skole forbi.

Om Askov ville have fået flere elever hvis Søgaard ikke var blevet oprettet er umuligt at sige. Det var Askov der stod sig, og nogen trussel blev Søgaard aldrig.

Brørup

I Brørup kun en mils vej fra Askov blev der også oprettet en modskole til den nye højskole. Skolens oprettelse hang sammen med et præsteskitte i 1868 hvor den gamle P. Heinesen skulle gå af, og et stort flertal af beboere anmodede om at »mätte forskånes for at få en grundtvigsk præst«. ¹⁴ Kampen om præsteembedet stod mellem A. C. Riis-Lowson der »som bekendt er en udpræget modstander af grundtvigianismen« som Varde Avis skrev, ¹⁵ og H. F. Feilberg der havde forbindelser til Askov. Feilberg blev præst i Brørup 1869 og var der til 1876 hvorefter han flyttede til Darum. Da det mislykkedes for Riis-Lowsons tilhængere at få ham som præst, oprettede hans meningsfæller en højskole som han blev forstander for. Riis-Lowson og Feilberg havde gået på Ribe katedralskole sammen, begge havde været præster i Mellemslesvig og begge var de forvist af de tyske myndigheder. Nu mødtes de i

Brørup som henholdsvis præst og forstander. Riis-Lowson var konservativ af natur, stridbar og stædig i omgang og »alle dage de klare, afgjorte standpunkters mand«. ¹⁶ Skolen åbnede i en gård uden for byen i november 1869. Riis-Lowson holdt åbningstalen som formede sig som et skarpt angreb på Askov og hvad den stod for – »... den fare, som en overfladisk dannelse så tit medfører«. ¹⁷ Han lagde ikke skjul på at højskolens oprettelse var politisk begrundet, og i den følgende tid kastede han sig ud i heftige angreb på de grundtvigske ideer både ved møder og i pressen. ¹⁸ Skolen i Brørup havde i starten 20-24 elever, de følgende år faldt tallet til 19 og 12. ¹⁹ August F. Schmidt noterer ironisk at Riis-Lowsons forstandertid endte med »én elev og to processer« ²⁰ og han opgav at føre skolen videre. En ny forstander, J. H. Fogt, den samme som vi mødte på Søgaard, afløste ham. Det viste sig dog hurtigt at den liberale Fogt og Højrebønderne i Brørup intet havde tilfælles. Han forlod Brørup hvorefter skolen lukkede.

Både Askov, Søgaard og Brørup lå meget bevidst tæt på Kongeågrænsen. De tre lærere fra Rødding der grundlagde Askov, Ludvig Schrøder, H. Nutzhorn og Rasmus Fenger var, selv om de ikke var udvist så dog forvist fra Sønderjylland. Alle de øvrige var udvist af de nye magthavere. Alle håbede de i kraft af deres forbindelser sydpå at hente elever fra den danske befolkning syd for grænsen.

De to protestskoler fik imidlertid ingen succes. For begge skoler gælder det at Højreskolernes tid var ude, og den linje der sejrede var Askovs og Venstres.

Ølgod

Et mere traditionelt initiativ til højskole fandt sted på Ølgodeggen. Der var i 1860'erne en rig folkelig aktivitet på Hodde-Tistruppeggen igangsat af Jens Nikolaj Schiørring der var blevet præst i Hodde 1864. Han blev godt hjulpet af Niels Møller der ejede Letbæk Mølle, og sognerådsformand Jens Bollerup Andersen, Ølgod. Begge var ansete mænd på deres egn med mange lokale tillidshverv, og begge en kort periode rigsdagsmænd. Disse tre udgjorde kernen i den bestyrelse der oprettede Ølgod højskole, eller Vestkær højskole som den hed efter lokaliteten. Schiørring ville gerne have haft skolen i Tistrup, men der var bedre mulighed for at finde en egnet placering i Ølgod. Til gengæld indrettedes der en mødeplads ved Letbæk Mølle hvor der blev holdt folkelige møder de følgende år.

Skolen åbnede til november 1868 med »26 læringe og to lærere«, og trods storm og regn deltog over 300 mennesker i indvielsen. Det kastede dog en skygge over festen at Bollerup Andersen var død en uge før. Pastor Schiørring holdt indvielsestalen, ifølge Varde Avis »et kraftigt, malmfuldt foredrag, der med overbevisningens styrke skildrede skolens ansvarsfulde gerning«. ²¹

Som forstander var antaget lærer Niels Hansen, en af de mange lærere der havde fået deres inspiration hos P. Boisen i Gedved. ²² Det første år havde skolen 30 elever, men de næste år faldt det til 16, 14 og 15. Den indsamlede kapital var derfor hurtigt brugt op, og i 1872 købte Niels Hansen skolen og flyttede den til sin egen gård Østbæk, noget nærmere Ølgod. Elevtallet steg igen, der blev holdt sommerskole med 10-20 elever, og der blev optaget piger på skolens hold. I 1876-77 havde skolen 53 elever, det højeste elevtal skolen nåede.

Selv om elevtallet voksede havde skolen samme problem som de fleste andre: vanskelig-

heden ved at holde på eleverne. De sivede stille ud når foråret kom: »Siden påske har bænkerne været tyndt besatte« udtalte Niels Hansen til en lokal avis.²³ Det blev fra begyndelsen lagt megen vægt på at placere sig i lokalsamfundet, og ved de offentlige møder var der talere både fra sognet og udefra. Schjørring og Niels Møller optrådte naturligvis hyppigt. Askovlæreren Poul Bjerges mor, Maren Hungebjerg, skriver i et brev bl.a.: »... i går ... havde vi i højskolen et lille rart møde. Skolen med pigerne sluttedes. Hansen talte over et ordsprog ... (Pigerne) var meget bevæget over Hansens tale ... jeg synes altid det er rart dernede«.²⁴

Men selv om befolkningen var glad for skolen gik elevtallet ned. Flere elever var piger efter at Niels Hansen begyndte at tilbyde mejeriundervisning ved at behandling af gårdens mælk indgik i undervisningen. Det var et initiativ Steenstrup påskønnede, han sørgede for at skolen fik 100 kr. ekstra i tilskud af samme grund.²⁵ Niels Hansen var dog ikke tilfreds med udviklingen og i 1881 lukkede han skolen. Selv flyttede han til Oksbøl som lærer og fortsatte sit folkeoplysende arbejde.²⁶

Der var flere gange tale om at genoprette højskolen, men trods megen sympati for tanken var der ikke mod nok. I 1922 oprettedes på højskolens sted Ølgod efterskole, nu ungdomsskole.

Janderup

Kredsen bag Vestkær/Ølgod havde oprindelig kontakt med interesserede kredse i Vester Horne herred. Det var egentlig meningen at oprette en vestjysk højskole, men de to grupper skiltes ret hurtigt. Dels var der uenighed om placeringen - begge parter ville have skolen i deres lokalområde, dels var der uenighed om »retningen«. Kredsen i Vester Horne herred opfattede Niels Hansen som »bjørnbakker«, dvs. påvirket af Lars Bjørnbaks kundskabsprægede højskoletanker. Nogen reel modsætning mellem det kundskabsmeddelende og det »oplivende« var der vist ikke. Der var snarere tale om fornemmelser end om realiteter. På ét område var Niels Hansen »bjørnbaksk« – han var erklæret antimilitarist og måske har det spillet ind i opfattelsen af ham. I hvert fald skiltes de to grupper og oprettede hver deres højskole.

»Komite for Folkehøjskolen i Vester og Skads Herred« blev stiftet i februar 1868 og i marts udsendtes et opråb til alle interesserede, hvori der dels redegjordes for tankerne om den påtænkte skole, dels opfordredes til at tegne aktier i den.²⁷ Det lykkedes at få tegnet aktier til et beløb af 3.385 rdl., med gaver nåede beløbet op på knap 4.000 rdl. I modsætning til Brørup og Vestkær kunne Janderup selv bygge hus. Der blev opført en skolebygning med to klasseværelser, forstanderbolig med »elevkamre på loftet« og brændselsrum, lade og stald. Der måtte dog optages et lån på 1.000 rdl. for at få pengene til at nå sammen. Det kneb også med at få de lovede aktiebeløb ind, der måtte rykkes flere gange for indbetaling,²⁸ og to år efter åbningen af skolen anmeldte bestyrelsen de sidste restanter for retten i Varde.

I november 1868 blev skolen taget i brug med 45 elever ved en stor indvielsesfest med provst R. Assens som festtaler. Ved aftenfesten herskede der en »gemytlig stemning«, og der blev udover de obligate skåler for kongen, fædrelandet og skolen også skålet for »det suveræne folk i Skads og Vester Horne herreder.«²⁹ Lokalpatriotismen fejlede ingenting.

Der havde været en del diskussion om skolens formålsparagraf, en diskussion der afspejle-

Leg eller kædedans foran Janderup højskole. Billedet er fra 1906-07, medens Andr. Blinkenberg var forstander.

(Original på Janderup lokalhistoriske Arkiv).

de usikkerheden om det »oplivende« mod det »nyttige« – oplivelse eller kundskaber. En fremtrædende landmand, pioner inden for kvægbrug, Chr. Mathiesen, gik stærkt ind for kundskaber, medens provst Assens lagde vægt på vækkelsen. Fagplanen var dog præget af det historisk-poetiske. »Modersmålet, således at eleverne blive veiledte til levende brug af ordet«. Fædrelandets historie, verdenshistorie og dernæst: »... ligeledes vil der blive givet undervisning i læsning, skrivning og praktisk regning« og endelig »vil der forsåvidt muligt ved siden af« kunne undervises i landmåling og jordbrugslære. Og lidt kuriøst: »På sommerskolen vil der blive undervist i religion«. ³⁰ På sommerskolen var der kun piger – havde de større behov for religion end karlene eller mindre behov for praktiske fag? Janderup højskole blev ikke »bjørnbaksk« – af M. Steenstrup blev den karakteriseret som »en vækkelsesskole« – »oprindelig var den imod Grundtvig«, men det ændrer sig og Jesper Madsen kalder Steenstrup for »en moderat grundtvigianer«. ³¹

Skolens elevtal der var begyndt så godt med 45 gik hurtigt nedad, de tre følgende år var der tilmeldt 33, 20 og 17. Trods den gamle uenighed med folkene i Ølgod rejste provst Assens i 1870 spørgsmålet »om man skulle forsøge at tilvejebringe en sammensmeltning med Vestkjær højskole«. ³² I de første måneder af 1871 forhandlede de to skolars bestyrelser og blev enige om en samdriftsmodel med en fælles bestyrelse. Højskolelærer N. P. Stensballe fra Vestkær skulle overtage Janderup på økonomiske vilkår der blev aftalt for to år frem. Selv om Janderup på denne måde ville bevare skolen i byen og ville få skolens gæld ud af verden blev forslaget forkastet på generalforsamlingen. Med 27 stemmer mod 23. Umiddelbart kan det forbavse for resultatet af forhandlingerne synes at være gunstigst for Janderup.

Men det afgørende var nok med protokollens ord: »Kirkesanger Johnsen af Janderup udtalte, at ... mange aktionærer vare ligesom han selv bestemt imod at opgive deres stemmeret ...«. ³³ Enten skolen blev solgt til Stensballe eller bestyret af ham ville beboernes indflydelse være borte, og ingen vidste hvad der ville ske når de to år var gået. Til den tid kunne Stensballe lukke skolen, hvis ikke aktionærerne beholdt deres stemmeret. Efter generalforsamlingen trak Stensballe sig ud af sagen og bestyrelsen i Janderup gik af. Vestkær og Janderup gik for anden gang hver deres vej.

I Vestkær klarede Niels Hansen de økonomiske skær ved at købe skolen og flytte den til sin gård i Østbæk. I Janderup nytegnedes der aktier så gælden kunne blive bragt ud af verden og skolen fortsætte. Nogen lukrativ forretning blev skolen aldrig, den gik fra krise til krise, men blev hver gang reddet af den samme kreds – beboerne i Janderup og nabosognet Billum. 80 % af aktionærerne kom fra de to sogne. Når bestyrelsen spurgte om »aktionærerne ere villige til at gjøre et offer« var svaret hver gang ja. De seneste års økonomiske problemer blev dog klaret ved at sælge parceller fra den oprindelige meget store grund.

I 1877 købtes skolen af forstander Jesper Madsen, og da han ti år senere gav op købte bestyrelsen skolen tilbage. I de følgende år ejedes den dels af skiftende forstandere, dels af aktieselskabet indtil 1918 hvor bestyrelsen endelig besluttede at lukke skolen. I skolens sidste år blev der gjort forsøg på at omdanne skolen, men uden held, f.eks. i 1913 hvor forstander J. P. Jensen ville oprette et børnehjem. Skolebygningen blev solgt til menigheds-

rådet der manglede en præstebolig. Prisen blev sat så der ingen gæld var tilbage, dvs. ca. 5.000 kr. plus omkostningerne ved salget. Den gamle højskole fungerede som præstegård til 1967, hvor bygningerne blev revet ned og en ny præstebolig opført i stedet. En del af træerne i den parklignende have er i dag de sidste minder om højskolen.

Janderup højskole havde i sin 50-årige levetid 11 forstandere, ingen af dem placerede sig som store navne i højskoleverdenen. Den mest markante var nok Jesper Madsen der som nævnt købte skolen i 1877 og ledede den i ti år. Han var gårdmandssøn fra Vilslev ved Ribe, kom på Rødding højskole som ung og tog siden lærereksamen fra Gedved – endnu en af P. Boisens elever der gik højskolevejen. De ti år i Janderup var frugtbare år for ham. Selv om elevtallet aldrig blev stort fik skolen en god position, og Jesper Madsen blev en efterspurgt foredragsholder i det vestjyske. Det er lidt uklart hvorfor han rejste i 1887, men de politiske modsætninger i 80'erne spillede ind. I sit forslag til fordeling af støtte til højskolerne 1886/87 skriver Steenstrup: »Man har hørt rygter om, at forstander Jesper Madsen skulle have misbrugt sin skole i den allersidste tid til Venstrepolitik ...«, men Steenstrup konkluderer at det »ville være ubilligt at nægte ham understøttelse«.³⁴ Der var stærke politiske brydninger i Janderup-Billum, f.eks. oprettede Højrebønder i 1887 deres eget mejeri i sognet i protest mod Venstremerieret Burgaard, og i 1885 var det blevet oprettet en Demokratisk Forening.³⁵ Om Jesper Madsens sympatier var der ingen tvivl – han var f.eks. med til at stifte Janderup andelsmejeri i 1883 og medlem af bestyrelsen da Billum brugsforening blev stiftet i 1886.³⁶ Nogle bevægede generalforsamlinger i højskolens aktionærkreds med nyvalg af bestyrelsen, protester mod afstemningsresultatet og tvivl om vedtægternes fortolkning m.m. lader ane at bølgerne er gået højt. Det fremgår også af diskussionerne efter Madsens afrejse at nogle fandt at »den megen kvalm der fra Venstres side er gjort i denne sag er aldeles ubeføjet«, medens andre fandt at det nu var vigtigt at finde en forstander »der ville afholde sig fra aktiv deltagelse i den politiske strid«.³⁷ Jesper Madsen blev efter Janderup forstander på Brøderup højskole, men tiden der blev en skuffelse for ham. I 1889 købte han en gård i Jerne ved Esbjerg hvor han levede aktivt med i sognets liv og blev en flittig lokalhistoriker. Han døde efter en trafikulykke i 1912.³⁸

Esbjerg

Nogle få år eksisterede en Esbjerg højskole, nærmest kun et højskoleforsøg. Den må ikke forveksles med Esbjerg Arbejderhøjskole som blev oprettet i 1910 og hvis historie falder uden for denne artikels emne.

I 1896 åbnedes på grænsen mellem Esbjerg by og det østlige nabosogn Jerne en husholdnings- og efterskole.³⁹ Bag dens oprettelse stod en lokal komite som mente at der netop i et voksende bysamfund var brug for en fri skole. De drivende kræfter var sognepræsten i Nordby, senere provst S. H. Holck, og gårdejer Gregers P. Gregersen fra Bryndum sogn, ivrig højskolemand og aktiv i det lokale foreningsliv.

Timeplan for Janderup højskoles sommerskole 1895. Fra Undervisningsprotokollen. (Janderup lokalhistoriske Arkiv).

Den nye skole fik kun få elever og i 1898 omdannedes den til højskole. Som forstander ansatte bestyrelsen H. J. Hagbard, en 46-årig fynbo der kom fra en lærerstilling på Kvissel højskole. Hagbard nærede overdrevne forhåbninger om at kunne trække unge fra det østlige Danmark til den nye by i vest. »Der vil ved et for skolen særlig indrettet badehus blive sørget for, at sommerskolens elever kan få let adgang til strandbade, en omstændighed der antages at ville øve sin tiltrækning,« udtalte han optimistisk til et lokalt dagblad.⁴⁰

Skolen åbnede den 3. maj 1898 med 22 elever, men derefter var tallet sjældent over et dusin. Der var ingen lokal opbakning bag skolen – nabosognerens unge ville længere væk hvis de skulle på højskole, og de unge i Esbjerg havde andet at se til i byens vækstperiode. Fra det øvrige land var der ingen der ville til Esbjerg – selv ikke strandbadene kunne lokke.

Allerede to år efter omdannede Hagbard skolen til højskole og husholdningsskole, men uden held. Ved et møde på skolen sagde han at han altid havde ladet sig trøste af linjen »Foragter ej de ringe dage ...«, men i 1903 var de dog blevet ham for ringe. Han forlod skuffet byen og købte Brahmetrolleborg skole på Fyn, medens skolen i Esbjerg blev lukket.

Elevtal og lokalområde

Det er iøjnefaldende at de omtalte højskoler har små elevtal, og det er klart at det har betydet stramme økonomiske vilkår. En sammenligning mellem skolerne de første år ser således ud:

	Brørup	Vestkær/Østbæk	Janderup	Askov
1868-69		30	45	91
1869-70	24	16	33	86
1870-71	19	14	20	109
1871-72	12	15	17	132

(Heri er ikke medregnet elever der vender tilbage til et nyt skoleophold hvad der vil forøge Askovs tal).

Tallene viser klart Askovs dominans og hvor hurtigt nedgangen satte ind på de andre skoler. I 1877 tiltræder som nævnt Jesper Madsen i Janderup og begynder også pigeskole, og i 1881 ophører Østbæk højskole. Begge dele – og især det sidste – synes man kunne have øget elevtilgangen, men det viser sig at være uden betydning. De tre første år efter Østbæks lukning har Janderup færre elever end i årene før. De laveste tal har Janderup i 90'erne og bestyrelsen overvejede at lukke skolen i 1892. Efter stærkt pres fra aktionærerne fortsatte den dog, og det burde vel have ført til en større lokal opbakning, f.eks. ved at omegnens landmænd sendte deres unge på højskole. Det skete imidlertid ikke. En smule bedre bliver elevtilgangen i 1902-03. Måske skyldes det at skolen er blevet moderniseret, måske at der er indført delingsføreruddannelse, men tilgangen varer kun kort. I 1907 er elevtallet 19 og de sidste år af skolens levetid 6, 14 og 9.⁴¹

Elevtallene på højskolerne var overalt i landet meget svingende. I 1884 skriver Steenstrup til ministeriet: »Antallet af karle og piger, der i en skolerådskreds søger om understøttelse

som højskoleelever er langt fra nogenlunde stadigt eller jævnt fremadskridende, men stærkt svingende op og ned i de forskellige år.⁴²

Elevtallet er i virkeligheden heller ikke nogen god målestok for arbejdet på skolen og heller ikke for økonomien. Vanskeligheden var at kun få elever blev på skolen et helt kursusforløb, og især var det galt når foråret kom og markarbejdet derhjemme skulle gøres. Alle højskoler kendte til dette problem, jvf. Niels Hansens udtalelser. Det kan illustreres med et eksempel fra Janderups elevprotokol 1895-96: For de 20 elever der opføres i protokollen for vinterskolen fra november til udgangen af marts ser terminen således ud:

3. november begyndte	13 elever
1. december begyndte	2 elever
1. januar begyndte	4 elever
1. februar begyndte	1 elev
Med udgangen af januar rejste	4 elever
Med udgangen af februar rejste	7 elever
Ved afslutningen i marts rejste	9 elever

Nogle elever opholdt sig kun nogle uger på skolen, andre nogle måneder, men af de omtalte 20 var der kun syv der deltog i hele vinterskolen. Af de 20 var de 13 fra Janderup-Billum og seks andre fra Ribe amt, især nordfra, og det fremgår af protokollen, at en del af dem var hjemme »et par dage« eller »nogen tid«, formodentlig når et eller andet gøremål krævede deres arbejdskraft derhjemme.

Skolerne i Ribe amt delte skæbne med så mange andre små skoler rundt om i landet. I den første egentlige højskolestatistik fra 1904-05 anføres at der i alt er 71 anerkendte højskoler (+ 14 landbrugsskoler). Af disse 71 har 38 et elevtal på under 20, 18 skoler har mellem 20 og 40 elever og kun fem skoler har over 100. De fem største højskoler har over en fjerdedel af det samlede antal årselever, i dette år 613 af i alt 2.242. De 38 mindste skoler har tilsammen kun godt en femtedel – i antal 476 hvad der giver et gennemsnit på 12,5 til hver skole.⁴³

De første år fra 1868 til 1872 kom højskolernes elever fra lokalområdet. Det gjaldt også Askov, hvor der af den første vinters 42 elever var 16 fra Ribe amt, 11 fra Vejle amt og fem fra Haderslev amts vestlige del, i alt 32.⁴⁴ Senere bliver Askov en jysk skole, senere med flere elever østfra og især med en stærk vækst i elever fra de andre nordiske lande. De andre skoler i området beholder deres lokale præg, en eller to elever kunne komme fra Sønderjylland og et par stykker nordfra. Mellem 80 og 90 % af eleverne på Vestkær/Østbæk og Janderup er lokale, dvs. fra den vestlige del af amtet. Fra amtets østlige del gik eleverne til Askov. Når Ludvig Schrøder skriver: »I de følgende år (efter 1865) gik der en stadig strøm af elever fra sognene mellem Varde og Askov«⁴⁵ er det ikke rigtigt. Det første år kom der kun seks elever fra Øster og Vester Horne herreder til Askov, heraf tre fra Ølgod sogn. Det er i hvert fald en lille strøm. Det siger naturligvis ikke noget om, hvorvidt de elever der søgte Vestkær og Janderup ville være taget til Askov, hvis de lokale skoler ikke var blevet oprettet. Vi må nøjes med at konstatere at antallet af elever til Askov fra den vestlige del af amtet er lille, og det går vel an at mene at de to lokale skoler har taget de unge der var højskoleinteresserede. Generelt er der dog som nævnt ret få der søger de lokale skoler, og det er der om ikke en forklaring på, så dog en kommentar til i højskolestatistikken fra 1904-06. Her er

der foretaget en undersøgelse af hvor mange der tog på højskole og hvor de tog hen. Det er især fra de jyske amter at unge tager på højskole, og højt ligger Randers amt, Ringkøbing og Ribe amter. Der er altså ikke noget i vejen med højskolefrekvensen, men vestjyderne søger længere bort. »Den tilbøjelighed unge mennesker fra Jylland, navnlig Vestjylland, har til at foretrække steder på Øerne ...«. ⁴⁶ Det fremgår af tabellerne at »jyderne er mere tilbøjelige til at drage bort end øboerne«, og hvis de »overhovedet forlader hjemstavnen søger de langt bort«. ⁴⁷ Tallene er overbevisende: af de 176 unge fra Ribe amt mellem 20 og 25 år der 1904-06 er på højskole har kun 30 valgt en skole i amtet. Disse oplysninger fra kort efter århundredskiftet passer nøje til Steenstrups opgørelser fra 1880'erne. I 1881-82 f.eks. kunne de lokale højskoler (inklusive Askov) kun samle 58 unge af i alt 171, året efter 58 af 163.

Det har formodentlig haft betydning at Vestjylland trafikalt blev knyttet til det øvrige land i 1870'erne. Den vestjyske længdebane Struer-Varde blev taget i brug i 1874, tværbanen Varde-Esbjerg-Vamdrup samme år, og Bramming-Ribe året efter. For Askov der fik flere og flere elever østfra, var det en fordel at der kom jernbanestation i Vejen kun få kilometer fra skolen. For Øster og Vester herred blev jernbanestationen i Ølgod udgangspunkt for oplevelser længere borte.

Der er endnu en faktor af betydning for elevtallet som bør omtales. I denne gennemgang er landbrugsskolerne ikke behandlet og følgelig heller ikke sammensætningen af deres elevgrupper. Det nævnes blot her at landbrugsskolen på Ladelund blev åbnet i 1879 og efter en svag start nåede op på elevtal på 80-90. Året før – i 1878 – var Lustrup – senere Ribe – Mælkerskole åbnet. Den var i opposition til ledende kræfter i andelsbevægelsen og havde kun få elever – fra 10-15 til højst en snes. Begge skoler hentede elever fra lokalområdet og kan have været et alternativ til de almindelige folkehøjskoler.

Afsluttende bemærkninger

Ribe amt udgør i højskolesammenhæng ikke noget særsyn, højskoler blev oprettet og nedlagt overalt. Fra 1844 til 1911 blev der startet 143 højskoler og nedlagt 63, og af disse 63 havde de 25 kun eksisteret i fra et til fem år. Set på den baggrund er Janderups 50 år al ære værd. ⁴⁸ At den blev holdt i live så længe er der ingen rationel forklaring på. I begyndelsen kunne der vel være tænkt på indtjening og øget omsætning, men den begrundelse må hurtigt være forsvundet. Der var vel prestige med i spillet – selv en skrantende højskole havde mere prestige end en nedlagt. Hvis det var lokalpatriotisme der rejste skolen i 1868, var det snarere stædighed der holdt den i live. Generationen ud, for det var anden generation der nedlagde skolen i 1918. De andre skoler i amtet fik kun en kort levetid. For Søgaards vedkommende gjaldt det at den aldrig slog rod. Den var skabt udefra og blev ved med at være en fremmed institution.

Om Brørup må det siges at den netop var lokal eftersom den var opstået i et lokalt røre (om præstestillingen) og finansieret af lokale beboere. Når den alligevel led så krank en skæbne, skyldtes det først og fremmest forstanderen, pastor Riis-Lowson. Skolen blev ikke oprettet i kraft af en folkelig bevægelse eller vækkelse, men for at skabe en stilling til en præst som en stor del af beboerne ønskede, men ikke fik som sognepræst. Men det var for akavet at realisere Grundtvigs idé om en højskole når man samtidig fornægtede både

Grundtvigs tanker og ideens bærekraft. En protest skal have et indhold for at blive til mere end en demonstration.

I Ølgod og Janderup var elevgrundlaget for svagt – om den »sammensmeltning« der var på tale i 1871 kunne have hjulpet er ikke til at vide. Højskolen i Esbjerg var en klar fejlplacering – det ekspanderende bysamfund var uden kulturelle traditioner, og den vækkelse der i 1890'erne gik over byen og egnen var af indre-missionsk karakter.

Spørgsmålet er til sidst om højskolerne satte sig spor de to steder, hvor de virkede ud over ganske få år, dvs. i Ølgod og Janderup. Det er vanskeligt at give svar på, i hvert fald svar der er underbygget med kildeudsagn i metodisk forstand. På den anden side vil vores historie være fattig, hvis den udelukkende skal bestå af hvad der er beviseligt.

Askov højskole blev placeret i en egn hvor folkelige og kirkelige bevægelser havde skabt et åndeligt røre. Alt var på en måde lagt til rette for højskolens trivsel. Anderledes var det på Ølgodeggen. De gudelige bevægelser var gået udenom egnen og »det var grumme småt med kristeligt og kirkeligt liv«. ⁴⁹ Det var med pastor Jens Schiørrings ansættelse i Hodde-Tistrup at der blev sat en bevægelse i gang, og hans 14-årige præstetid her blev frugtbar. Han kom fra Fyn hvor han havde været hjælpepræst hos V. Birkedal og mødt højskoleideen flere steder. I Hodde fik han held til at få ledende folk på egnen til at gå aktivt ind i folkeligt arbejde, f.eks. Niels Møller på Letbæk Mølle. På de store vennemøder på Letbæk kom ledende grundtvigske navne som Schrøder, N. J. Termansen, Svejstrup, Morten Eskesen og mange flere. Højskolen i Vestkær var blot én frugt af Schiørrings arbejde.

I Janderup var der ingen folkelig bevægelse at spore og der kan heller ikke peges på en gennembrudsskikkelse som Schiørring. Men dønningerne udefra nåede naturligvis også til Vester herred, og selv om befolkningen levede uden for den folkelige kulturs brændpunkter var den ikke uden åndelig spændvidde. Vi er vant til at se Danmarkshistorien østfra og så ligger Sydvestjylland isoleret hen til midt i 1870'erne. Der var imidlertid mange forbindelser udadtil og tradition for kulturimpulser udefra. Fra gammel tid var skudefarten af betydning som erhverv, og der var fast forbindelse med Hamborg og Holland. Man tog ud og kom hjem med nye indtryk – også udover de hollandske kakler der stadig kan findes i vestjyske bondegårde. Unge karle og piger var vant til at arbejde i det sønderjyske og holstenske, i marskeggenes høslæt og i de holstenske mælkerier. Studedriften sydpå gik ikke kun ad den midtjyske hærvej, men også ad en vestjysk til Husum og Itzehoe. Isoleret var befolkningen ikke, snarere vågen over for nye kulturindtryk. Højskolen i Janderup var mindre en frugt af en hastig opstået og markant vækkelse, mere et forsøg der skulle afprøves. At det ikke blev den store succes er en anden sag – det er hvad der hænder med forsøg. Ser man på det foreningsliv der fulgte i de folkelige bevægelseres spor placerer Malt herred (med Askov), Øster og Vester Horne herreder sig stærkt. Demokratiske foreninger, foredragsforeninger, senere Kirkeligt Samfunds kredse skød op, og tidens mest udbredte foreninger, gymnastikforeningerne, fik deres stærkeste område i Vester Horne herred. Området udgjorde amtets 4. hovedkreds og var den folkelige gymnastiks kraftcenter i amtet. En lang række kendte gymnastikfolk kommer herfra, og Ribe amt er det amt hvorfra flest unge har været elever på Ollerup gymnastikhøjskole og 4. hovedkreds har leveret de fleste. ⁵⁰

Forsamlingshusene er kaldt for sidefløje til højskolerne. I Ribe amt har der været omkring 110, de fleste opført mellem 1870 og 1914. Den tætteste dækning findes i Malt herred og i et

strøg fra Ølgod i Øster herred ned over Vester herred. Færrest er der i Ribe herred og kun i Slavs herred omkring Grindsted-Billum er der flere missionshuse end forsamlingshuse.⁵¹ Enhver arrangør af møder – og enhver foredragsholder – ved at traditionen for at slutte op om møder og foredrag er forskellig fra egn til egn. I Ribe amt er de stærke områder Ølgodeggen, Janderup-Billum og Malt herred. Den mødetradition har måske overlevet fra de tidligere ungdomsforeninger, i dag samlet i Ribe amts Gymnastik- og Ungdomsforening. De første ungdomsforeninger i amtet blev oprettet 1904-06, og bevægelsen kom til at stå stærkest i Vester herred og på Ølgodeggen. På generalforsamlingen i De Danske Ungdomsforeninger i 1908 sagde formanden Olaf Nielsen i sin beretning, at »det kunne synes, at de solide vestjyder efterhånden vil blive ungdomsbevægelsens bærende kraft.«⁵²

Det er en kendsgerning at det folkelige foreningsarbejde har stået og står stærkest på Ølgodeggen, i Janderup-Billum området og i Malt herred, at møde- og foredragsvirksomhed trives bedst i de samme områder, og at kirkelige og folkelige interesser stadig er levende netop der. Ikke som tidligere naturligvis, men på nutidens betingelser. Det var i Hjedding ved Ølgod det første andelsmejeri blev til, det andet kom i Billum få måneder senere. Det ældste forsamlingshus i amtet er gymnastikhuset i Askov, det andet er Billum forsamlingshus. J. Stilling Andersen, Hjeddings første mejeribestyrer har i øvrigt været elev på Vestkær højskole i 1874.

Hvad var årsag, hvad var virkning? Var det det åndelige klima der skabte højskolen eller var det omvendt? Det er umuligt at svare på. Både de materielle vilkår der forbedredes i 1800-årene og den stigende oplysning og oplysningstørst »var med til at give de unge lyst til og mod til at være med til at forandre verden.«⁵³ De enkelte elementer lader sig næppe udskille, og hvor årsag og virkning løber sammen er ikke til at få hold på. Det vil imidlertid være forkert at mene at en nedlagt højskole er ensbetydende med ingen eller ringe betydning.

Anvendte kilder

Kirke- og Undervisningsministeriet, konsulenten i højskolesager. M. Steenstrups embedsarkiv. RA F06-370. (Arkivet omfatter otte pakker, værdifuld for Ribe amt er pk. 1 og 3. Heri beretning om besøg på Søgaard og Janderup, kommentarer til ansøgning om statsstøtte, korrespondance m.m.).
Janderup højskoles arkiv på Janderup lokalhistoriske Arkiv. (Højskolens forhandlingsprotokol, regnskaber, korrespondance og et righoldigt billedmateriale).
Spredte arkivalier bevaret på Byhistorisk Arkiv Esbjerg, Lokalhistorisk Arkiv i Ølgod (Østbæk) og Lokalhistorisk Arkiv, Kongeåmuseet, Vamdrup (Søgaard).

Vigtigste litteratur

Holger Rosendahl: *Danmarks Folkehøjskoler og Landbrugsskoler 1844-1894* (1894).
Fred. Nørgaard (red.): *Danmarks Folkehøjskoler I-II* (1940).
Roar Skovmand: *Folkehøjskolen i Danmark 1841-1892* (1944).
Statistiske Meddelelser om folkehøjskoler 1904-1918.

Mindre betydende litteratur er kun anført i noterne.

Noter

1. Skovmand s. 192.
2. Bl.a. Jac. Appel: *Askov højskole 1865-1915* (1916) og Hans Lund: *Askov højskole 1865-1915* (1965).
3. Fr. Schrøder: *Ludvig Schrøders liv og gerning*, bd. 2 (1936) s. 28.
4. Skovmand s. 166
5. Se f.eks. »*Danmark*«, politisk ugeblad 7. januar 1865.
6. Schrøder s. 254f. note 2.
7. Hans Lund s. 13f.
8. Sst. s. 24.
9. Steenstrups arkiv på Rigsarkivet – Kirke- og Undervisningsministeriet: Konsulent i højskolesager F.06-370. Her Steenstrups arkiv pk. 7.
10. Steenstrups arkiv pk. 3.
11. Skovmand s. 167.
12. Steenstrups arkiv, brev 8.3.1878, pk. 2.
13. Skolen på Amager er med i Holger Rosendahls oversigt, oplysninger endvidere fra det lokalhistoriske arkiv i Vamdrup.
14. Se om præstestriden i *Fra Ribe Amt 1932* s. 45f., og endvidere i *Ribe Stifts årbog 1990* s. 83ff.
15. *Varde Avis* 12.8.1869.
16. Nedergaard: *Dansk sogne- og præstehistorie* V s. 694. Aug. F. Schmidt har skrevet om Riis-Lowson i *Fra Ribe Amt 1937* s. 88ff.
17. *Varde Avis* 9.11.1869.
18. Se f.eks. *Ribe Stiftstidende* 8.11.1869 og de følgende uger, og *Kolding Folkeblad* 1.4.1870.
19. Se Rosendahls oversigt s. 97.
20. *Kolding Folkeblad* 1.4.1934.
21. *Varde Avis* 5.11.1868.
22. Niels Hansen er bl.a. biograferet af Edvard Eller i »*Maagen*«, 1960-61.
23. *Varde Avis* 17.4.1869.
24. Poul Petersen (Bjerger): *En tids- og familieskildring fra Vestjylland* (1883) s. 82.
25. Steenstrups arkiv-forslag til statsstøtte 1879/80, pk. 3.
26. Om Niels Hansens virke i Ål sogn, se Edvard Eller i *Fra Ribe Amt 1961* s. 198-241, og Frode Sørensen i *Fra Ribe Amt 1986* s. 554-586.
27. Opråbet i det lokalhistoriske arkiv i Janderup.
28. Se *Varde Avis* 11.5.1868.
29. Sst. 5. november 1868.
30. Alle citater er fra forhandlingsprotokollen for højskolen på Lokalhistorisk arkiv i Janderup.
31. Skovmand s. 275 og Steenstrups arkiv, indberetninger 1878, pk. 3.
32. Skolens forhandlingsprotokol 9. november 1870.
33. Referat fra generalforsamlingen 24. april 1871.
34. Steenstrups arkiv, pk. 3.
35. *Janderup og Billum sogne*, red. af et udvalg (1979-83), bd. 1 s. 304 og 318.
36. Sst. s. 244 og 309.
37. *Vestjyllands Dagblad* 3. juni 1887.
38. Nekrolog over Jesper Madsen i *Højskolebladet* 1912 s. 1651.
39. Se herom på Byhistorisk Arkiv Esbjerg, sag Esbjerg højskole.
40. *Esbjerg Avis* 22. januar 1898.
41. Elevtallene er hentet fra Rosendahls oversigter (til 1894), for Askovs vedkommende fra Hans Lund, og de sidste tal for Janderup fra *Stat. Medd.* 4.23.4.
42. Steenstrups arkiv, breve til ministeriet 1884, pk. 3.
43. *Stat. Medd.* 4 rk. 23. bd. 4 (1904-06).
44. Hans Lund s. 61.
45. I *Fra Ribe Amt 1935* s. 658.
46. *Stat. Medd.* 4.23.4. s. 21.
47. Sst. s. 27.
48. *Stat. Medd.* 4.39.3. s. 6.
49. *Fra Ribe Amt 1911* s. 5. Se også *Vækkelsesernes frembrud i Danmark i første halvdel af det 19. århundrede*, bd. V (1970), s. 13, 19f., 97 og 260ff.
50. En nærmere skildring heraf findes i Verner Bruhn: *Plint og talerstol* (1979) s. 68ff.
51. Utrykt materiale hos forfatteren.
52. *Plint og talerstol* s. 45.
53. Claus Bjørn i *Fortid og Nutid* XXVI s. 346ff.